

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

УДК 81'255.2:81'246.2=161.3=161.1

Н. В. ЯКАВЕНКА

СПЕЦИФИКА МАСТАЦКАГА ПЕРАКЛАДУ З БЛІЗКАРОДНАСНЫХ МОЎ:
ТЭАРЭТЫЧНЫ АСПЕКТ

(Прадстаўлена акадэмікам У. В. Гніламёдавым)

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, Мінск, Беларусь
natayakavenka@tut.by*

В статье на основе концепций западноевропейских ученых Антона Поповича, Катарини Райс, Ханса Фермеера, Эдмунда Гуссерля, Романа Ингардена и других теоретически осмысливаются трудноразрешимые проблемы художественного перевода с близкородственных языков, который является результатом своеобразной работы переводчика над воспроизведением оригинала на языке другой национальности и для другой социокультурной среды, показателем определенного переводческого мировоззрения и эстетической позиции.

Ключевые слова: художественный перевод, автор, переводчик, близкородственные языки, А. Попович, К. Райс, Х. Фермеер, Э. Гуссерль, Р. Ингарден.

N. V. YAKOVENKO

THE SPECIFICS OF LITERARY TRANSLATION FROM RELATED LANGUAGES:
THEORETICAL ASPECT*Center for the Belarusian Culture, Language and Literature Researches of the National Academy of Sciences of Belarus,
Minsk, Belarus
natayakavenka@tut.by*

On the basis of the concepts of Western scientists Anton Popovich, Katarina Rice, Hans Fermeer, Edmund Husserl, Roman Ingarden et al., hard-to solve problems of literary translation from related languages are comprehended theoretically. The translation is a result of an original work of a translator who reproduces the original in the language of another nationality and for different social and cultural environment and is an indication of certain translation outlook and aesthetic position.

Keywords: literary translation, author, translator, close languages, A. Popovich, K. Rice, H. Vermeer, E. Gusserl, R. Ingarden.

Пераклад з'яўляецца адным з найбольш старажытных і складаных відаў моўнай камунікацыі і разам з тым адной з самых старажытных прафесій, якая бярэ свой пачатак ад шумерскай цывілізацыі канца IV тыс. да н. э. і ад ранніх этапаў існавання егіпецкай цывілізацыі – Старажытнага Царства і перыяду XXVIII ст. да н. э. [1, с. 13].

У сярэдзіне XX ст. перакладчыцкая дзейнасць набыла велізарны размах, асабліваю актуальнасць і сусветную значнасць, дзякуючы інтэнсіўнасці і шырыні міжнародных стасункаў.

Ад пачатку XXI ст. папулярнасць усіх відаў перакладу (грамадска-палітычнага, літаратурна-мастацкага, навуковага, тэхнічнага, ваеннага) не толькі не згасе, а няўхільна расце, што пацвярджаецца існаваннем і далейшай распрацоўкай разнастайных электронных перакладчыцкіх праграм і слоўнікаў, большасць з якіх даступныя для бясплатнага карыстання ў інтэрнэце, і стварэннем розных перакладчыцкіх аб'яднанняў, арганізацый і навучальных устаноў, такіх як заснаваны ў Маскве ў 2011 г. Інстытут Перакладу, Вышэйшая школа перакладу (факультэт) Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя М. В. Ламаносава, беларускі інтэрнэт-часопіс перакладной літаратуры «ПрайдзіСвет» і Перакладчыцкая майстэрня, якой кіруе старшыня Беларускага ПЭН-Цэнтра А. Хадановіч.

© Якавенка Н. В., 2016.

Літаратурна-мастацкі (або проста мастацкі) пераклад, якому прысвечаны прадстаўлены артыкул, гэта «1) від літаратурна-мастацкай творчасці, узнёўленне твора, напісанага на адной мове, выяўленчымі сродкамі другой мовы; 2) літаратурны твор, што з'яўляецца семантычна-стылістычным адпаведнікам ідэяна-вобразнай структуры якога-небудзь іншамоўнага твора (арыгінала)» [2, с. 239].

XXI ст. азначылася ўздымам беларускага мастацкага перакладу. У 2008 г. маладыя перакладчыкі аб'ядналіся вакол згаданага вышэй інтэрнэт-часопіса «ПрайдзіСвет» з тым, «каб пашырыць прастору беларускай культуры за кошт увядзення ў яе кантэкст новых перакладаў замежных аўтараў, а таксама знаёмства з новымі імёнамі сусветнай літаратуры... Часопіс «ПрайдзіСвет» адрасаваны ўсім, хто любіць замежную літаратуру і цікавіцца справай мастацкага перакладу на беларускую мову. На сённяшні дзень гэта адзінае ў Беларусі выданне, цалкам прысвечанае перакладной літаратуры... Заснавальнікі выдання адначасова ставяць сабе за мэту падвышэнне прафесійнага ўзроўню перакладу на беларускую мову... Дзеля гэтага ў часопісе змяшчаюцца конкурсы; раней зробленыя, але маладаступныя пераклады; а таксама карысныя парады знаных майстроў і карысныя спасылкі на шматлікія рэсурсы ў інтэрнэце» [3].

Пры тым вельмі паказальна, што сярод лепшых узораў перакладчыцкага майстэрства пачатку XXI ст. можна назваць мастацкія пераклады з блізкароднасных моў, а менавіта кнігі перакладаў з украінскай на беларускую мову твораў аднаго з найбольш выдатных лірыкаў XX ст. Б.-І. Антоныча («Зялёнае Евангелле» – Львів, 2011 г.; укладанне зборніка Р. Лубкіўскага і В. Рагойшы, перакладчыкі – Р. Барадулін, С. Панізнік, В. Рагойша, В. Зуёнак, С. Законнікаў, Г. Бурайкін, Э. Акулін) і з беларускай ды іншых моў на ўкраінскую, створаных Г. Кірпа («Місяць у колісці» – Тернопіль, 2012 г.). Паэт, празаік і перакладчык Г. Кірпа перастварае на ўкраінскую мову творы для дзяцей аўтараў з Беларусі, Германіі, Даніі, Нарвегіі, Швецыі. У зборніку «Місяць у колісці» Беларусь прадстаўлена перакладамі вершаў і казак для маленькіх чытачоў, створаных У. Караткевічам, С. Шушкевічам, С. Грахоўскім, А. Лойкам, Н. Мацяш, М. Маляўкам, К. Камейшам, Н. Галіноўскаю, С. Панізнікам, С. Тарасавым [4].

Да таго ж перакладамі ўзаемна ўзбагаціліся польская і беларуская літаратуры. У 2004 г. С. Мінскевіч пераклаў «Крымскія санеты» А. Міцкевіча, а яшчэ раней – у 1994–1998 гг. – стварыў першы поўны пераклад яго паэмы «Дзяды» (выдадзена ў 1999 г.). Раней няпоўныя пераклады гэтага твора стварылі П. Бігэль і К. Цвірка. Таксама С. Мінскевічу належаць пераклады з польскай мовы твораў Ю. Славацкага, Я. Івашкевіча, К.-І. Галчынскага, Д. Маслоўскай.

У 2012 г. у польскім выдавецтве «Офісуна 21» у перакладзе М. Бухалік выйшаў раман У. Караткевіча «Хрыстос прызямліўся ў Гародні». Дагэтуль раман быў выдадзены на рускай мове ў аўтарызаваным перакладзе Н. Кісліка («Нёман», 1966, № 11–12) і па-чэшску ў перакладзе В. Жыдліцкага (Прага, 1979 г.). Першы пераклад гэтага твора на польскую мову стварыў каля 25 гадоў назад Ч. Сэнюх, але кніга так і не ўбачыла свет.

Нягледзячы на пашыранасць і запатрабаванасць мастацкага перакладу з блізкароднасных моў, сучасная перакладазнаўчая навука надае яму вельмі мала ўвагі, пры тым, што гэты від перакладу мае сваю адметную спецыфіку і высокі ўзровень складанасці. Блізкасць моў часта стварае падманлівае ўражанне лёгкасці і прастаты перастварэння, але на практыцы ў перакладчыкаў узнікаюць нечаканыя цяжкасці з пераадоленнем шматлікіх бар'ераў: міжмоўнай аманіміі і полісеміі, канфрантацыі камунікатыўных пазіцый, кагнітыўнага дысанансу і інш.

Разглядаючы спецыфіку мастацкага перакладу з блізкароднасных моў, варта мець на ўвазе рэлевантнасць мастацкага перакладу (адпаведнасць перакладнога тэксту арыгінальнаму, якая разам са стылістычнай і сэнсавай эквівалентнасцю дае практычную і сацыяльную прымяняльнасць, запатрабаванасць перакладу ў іншамоўным і іншакультурным асяроддзі, і можа быць фармальнай – выяўляцца на мікрастылістычным узроўні (на ўзроўні слова), змястоўнай – закранаць макрастылістыку (змест, ідэю твора) і мастацкай – уплываць на мастацкія асаблівасці перакладу (аўтарскі стыль, вобразна-выяўленчыя сродкі)) і звяртацца да некаторых паняццяў рэцэптыўнай эстэтыкі, асноўныя ідэі якой базіруюцца на тэзісе йенскіх рамантыкаў пра «жывога» чытача, што ідзе насустрач пісьменніку і актыўна «ўдзельнічае» ў творчасці.

«Сярод крыніц рэцэптыўнай эстэтыкі... – герменеўтыка, якая абаяваецца на «філасофію жыцця» В. Дзільтэя і феноменалогію Э. Гусэрыя, пражскі структуралізм, руская фармальная школа 10–20-х гадоў XX ст., сацыялогія літаратуры, што вывучае ўздзеянне літаратуры на чытацкую аўдыторыю. Імкнучыся да дакладна выражанага функцыянальнага вывучэння твора, рэцэптыўная эстэтыка развівалася ў рэчышчы агульнага для заходняй і рускай навукі аб мове і літаратуры працэсу, які вёў даследчыкаў ад успрыняцця мастацтва як аўтаномнага, самадастатковага феномена да праблемы яго «разумення» і «прачытання» (гэта лінія, напоўніўшыся ідэямі В. Дзільтэя, дала пачатак сённяшнім герменеўтычным падыходам), і далей да асэнсавання працэсу ўзаемадзеяння і камунікацыі сацыяльна-эстэтычных структур, што ўтвараюць дыялектычна супрацьлеглую і адкрытую сістэму «мастацтва – грамадства» [5, с. 118–119].

Згодна з рэцэптыўнай эстэтыкай, літаратурна-мастацкі твор «ўзнікае» і «рэалізуецца» толькі ў працэсе «сустрэчы», кантакту тэксту з чытачом, які, дзякуючы «зваротнай сувязі», у сваю чаргу, уздзейнічае на твор і вызначае тым самым канкрэтна-гістарычны характар яго ўспрымання і бытавання. Такім чынам, асноўным прадметам вывучэння рэцэптыўнай эстэтыкі з’яўляецца рэцэпцыя – успрыманне літаратурнага твора чытачом [5, с. 118–128].

У дачыненні да перакладных мастацкіх твораў мэтазгодна выкарыстоўваць такія тэрміны рэцэптыўнай эстэтыкі, як «гарызонт чакання» і «эстэтычная дыстанцыя».

Пад гарызонтам чакання разумеецца комплекс эстэтычных, сацыяльна-гістарычных, псіхалагічных ды іншых уяўленняў, што фарміруюць адносіны аўтара (або перакладчыка) і яго твора (перакладу) да грамадства, найперш да чытача, а таксама стаўленне чытача да твора, якое рэалізуецца адпаведна ў выглядзе яго асабістага эстэтычнага і жыццёва-практычнага досведу [5, с. 27–29].

Мастацкая (эстэтычная) каштоўнасць твора (перакладу) грунтуецца на той рознасці, што існуе паміж гарызонтам чакання твора і гарызонтам чакання чытача. І менавіта гэтая рознасць даволі часта становіцца кропкай сутыкнення, а часам выклікае непрымірумую барацьбу дзвюх эстэтычных канцэпцый, дзвюх суб’ектыўнасцей, бо гарызонт чакання – з’ява глыбока асабістая, а значыць суб’ектыўная.

Пры сутыкненні чытацкага і аўтарскага (або ў нашым выпадку перакладчыцкага) гарызонтаў чакання ўзнікае эстэтычная дыстанцыя, што вызначае ступень нечаканасці твора для чытача і яго мастацкую каштоўнасць. Дыстанцыя паміж гарызонтам чакання чытача і гарызонтам чакання твора гэта дыстанцыя паміж даўно вядомым, знаёмым, звыклым і неабходнасцю новага ўспрымання, прасцей кажучы, гэта дыстанцыя паміж старым і новым эстэтычным досведам [5, с. 157–158].

Арыгінальны твор заўсёды фарміруе ў чытача пэўны гарызонт чакання, несупадзенне якога з гарызонтам чакання перакладчыка стварае эстэтычную дыстанцыю паміж чытачом і перакладным творам. Пры ўсім тым, калі мець на ўвазе рэлевантнасць мастацкага перакладу, неабходна закрануць яшчэ два важных, асабліва ў сітуацыі блізкароднаснага двухмоўя, пытання. Гэта пытанні функцый і феномена перакладу.

Думка «Навошта трэба было перакладаць?» наўрад ці ўзнікне ў расійскага чытача, калі мова будзе ісці пра пераклад з беларускай, англійскай ці любой іншай мовы на рускую, бо зразумела, што гэта неабходна для азнаямлення з іншамовным творам. Але «для Беларусі характэрны білінгвізм, пры якім мова дзесяцімільённай нацыі, у параўнанні з рускай, аб’ектыўна мае несупастаўляльна меншыя магчымасці функцыянавання, часткова ці поўнасцю страчвае шэраг сфер. У выніку гэтага праяўляецца і двухкультур’е» [6, с. 66]. У беларускім бікультурным грамадстве, пры жорсткай кан’юнктуры кніжнага рынку, літаратура на рускай мове мае большую перавагу, тыражы беларускамоўных выданняў далёка адстаюць ад рускамоўных, што таксама ў пэўнай ступені аказвае ўплыў на ўспрыманне мастацкага перакладу. Да таго ж з рускай і сусветнай класікай беларусы знаёмыя праз рускую мову, а жаданне прачытаць тыя ж творы па-беларуску, на вялікі жаль, будуць мець нямногія. Ці значыць гэта, што англа-беларускі, руска-беларускі і г. д. пераклад не надта патрэбны? Не, нягледзячы на істотнае зніжэнне азнаямляльнай функцыі перакладу ў сітуацыі блізкароднаснага двухмоўя.

Па меры зніжэння азнаямляльнай функцыі павялічваецца роля ўсіх астатніх функцый перакладу. «Асабліва важна тое, што мастацкі пераклад узбагачае літаратуру, у якую ўваходзіць,

садзеінічае развіццю нацыянальнай мовы, яго разнастайных стылістычных сродкаў... Таму што наўрад ці трэба зводзіць усё значэнне таленавітага перакладу... толькі да вырашэння сацыякультурных і пазнавальных задач... Што ж датычыць чытача (а менавіта дзеля яго ў першую чаргу і робіцца пераклад), то ў не меншай ступені выйграе і ён. Як дакладна падмеціў англійскі вучоны Тэадор Савары, «два пераклады аднаго і таго ж твора даюць для яго разумення нават не ўдвая, а ўчацвёрта болей» [7, с. 47–49].

Такім чынам, у беларускім бікультурным грамадстве мастацкі пераклад на беларускую мову разлічаны ў першую чаргу на «эрудыраванага чытача» [8, с. 196], які ведае арыгінал у подлінніку ці ў перакладзе на рускую мову, здольны супастаўляць тэксты і сачыць за стратэгіяй перакладчыка на аснове арыгінала, г. зн. на чытача, для якога пераклад з’яўляецца метатэкстам.

Пераклад з беларускай на любую іншую, у тым ліку і блізкароднасную мову, разлічаны перш за ўсё на «неэрудыраванага чытача» [8, с. 196], які, няведаючы беларускай мовы, вымушаны мець справу толькі з перакладам на сваю нацыянальную мову, г. зн. на чытача, для якога пераклад з’яўляецца протатэкстам. Так, зыходзячы менавіта з «неэрудыраванасці чытача», сучасная перакладчыца з рускай на французскую мову, прафесар Сарбоны Анн Кальдэфі-Факар вызначыла галоўную, на яе думку, функцыю перакладу: «...навошта патрэбны пераклад? Каб дазволіць людзям, якія не разумеюць чужую мову, чытаць кнігу, мець пэўнае, правільнае ці няправільнае, уяўленне пра пісьменніка, творчасць аўтара, недаступную ім на мове арыгінала» [9].

Нягледзячы на ступень «эрудыраванасці» чытача, функцыі мастацкага перакладу застаюцца нязменнымі, змяняецца толькі ступень іх значнасці для пэўнай чытацкай аўдыторыі. Гэтыя функцыі, паводле спосабу рэалізацыі перакладу, славацкі перакладзнаўца Антон Паповіч вызначыў наступным чынам:

пераклад як адукацыйны фактар – замена, якая дае ўяўленне аб арыгінале ў прымаючым асяродку (адукацыйная, або азнаямляльная, функцыя. – *Н. Я.*);

пераклад як рэцэптурнае ўказанне (рэцэпцыйная функцыя, або функцыя ўспрымання. – *Н. Я.*);

пераклад як фактар літаратурнай адукаванасці (культурна-эстэтычная функцыя. – *Н. Я.*);

пераклад як літаратурная рэклама арыгінала (прапагандысцкая функцыя. – *Н. Я.*);

пераклад як фактар камунікацыі паміж рознымі краінамі (грамадска-культурная функцыя);

пераклад як праяўленне міжлітаратурных стасункаў з улікам запатрабаванняў прымаючай літаратуры (літаратурная функцыя) [8, с. 196].

Вылучэнне на першы план адной-дзвюх функцый не адмаўляе існавання іншых функцый перакладу. Не можа быць культурна-эстэтычнага эфекту перакладу без папярэдняга чытацкага азнаямлення і ўспрымання, таксама як без далейшага грамадска-культурнага і літаратурнага значэння перакладу мастацкага твора. Разам з тым відавочна, што вылучэнне асноўнай функцыі пэўнага перакладу залежыць ад пастаўленых перакладчыкам мэт і задач, бо «ўсялякае ўзаемадзеянне паміж людзьмі (у тым ліку і пераклад) вызначаецца яго мэтай...» [10]. Гэта базавы тэзіс распрацаванай у 1970–1980-х гадах амерыканскім лінгвістам Катарынай Райс і нямецкім перакладзнаўцам Хансам Фермеерам тэорыі скопасу (ад грэч. *skopos* – мэта, задача).

Сутнасць тэорыі скопасу ў тым, што пры перакладзе асноўная ўвага павінна надавацца функцыі як зыходнага (арыгінальнага), так і мэтавага (перакладзенага) тэксту. Галоўны прадмет увагі тэорыі скопасу – пераклад як від дзейнасці, які мае сваю мэту (задачу) і меркаваную чытацкую аўдыторыю, чым і вызначаецца выбар стратэгіі і метадаў перакладу.

Перакладаць, паводле К. Райс і Х. Фермеера, значыць ствараць мэтавы тэкст у мэтавай абстаноўцы для вырашэння мэтавай задачы ў мэтавых абставінах. У тэорыі скопасу арыгінальны тэкст мае больш нізкі статус, чым у тэорыях перакладу, заснаваных на эквівалентнасці (адэкватнасці). Арыгінал уяўляе з сябе своеасаблівую «інфармацыйную прапанову», якую перакладчык адаптуе пад запыты мэтавай аўдыторыі.

Любы від перакладу можа разглядацца як «мэтанакіраваная дзейнасць», якая падпарадкоўваецца «правілу скопасу»: форма мэтавага тэксту, уключаючы выбраныя стратэгіі і метады перакладу, у першую чаргу павінна вызначацца мэтай (скопасам), якую перакладзены тэкст павінен выконваць у мэтавым кантэксце.

Адметна, што аўтары тэорыі скопасу абмяжоўваліся немастацкімі тэкстамі, бо лічылі мастацкія творы занадта складанымі з функцыянальнага і стылістычнага пунктаў гледжання [11].

Згодна з меркаваннем К. Райс, пры перакладзе твораў мастацкай літаратуры задача перакладчыка заключаецца ў першую чаргу ў перадачы іх эстэтычнага ўздзеяння. Такія тэксты паведамляюць пэўны змест, але яны губляюць свой спецыфічны характар, калі ў перакладзе не захоўваецца іх знешняя і ўнутраная форма, вызначаная нормамі паэтыкі, стылем або мастацкімі памкненнямі аўтара. Інварыянтнасць зместу саступае галоўнае месца аналогіі формы, якая патрабуе эквівалентнасці эстэтычнага ўздзеяння.

Але звернемся да феноменалагічнай прыроды мастацкага перакладу. Феномен (ад грэч. *φαινόμενον* – з’ява) у агульным сэнсе – незвычайная з’ява, рэдкі факт, тое, што цяжка спасцігнуць.

Мастацкі пераклад ёсць самаспасціжэнне і адкрыццё. «Перакладзены з іншай мовы твор – перадусім носьбіт іншага жыцця, іншага спосабу мыслення, іншых параметраў разумення свету. Чым вышэй мастацкая вартасць перакладу, тым большая магчымасць міжвольнага параўнання, якое непасрэдна ўплывае на нацыянальную свядомасць.

Тут варта сказаць, што ў дадзеным выпадку нацыянальная свядомасць выступае як шмат-аблічная катэгорыя, якая ахоплівае ўсе бакі жыцця, самыя розныя адносіны чалавека з прыроднымі з’явамі і рэчамі, а таксама чалавека з чалавекам, з грамадой чалавечай» [12, с. 80]. Да таго ж, пераствараючы іншамовны твор сродкамі сваёй мовы, праз сінтэз моўна-стылёвых і культурна-эстэтычных асаблівасцей перакладчык кожны раз наноў спазнае самога сябе – сваё светаадчуванне, светаразуменне, выпрабоўвае мастацкія прыёмы, выяўляе нацыянальную адметнасць уласнай творчасці, а часам робіць пэўнае адкрыццё для сябе, для чытачоў [4].

Такім чынам, мастацкі пераклад мае настолькі складаную прыроду і з’яўляецца настолькі выключным відам літаратурна-мастацкай творчасці, што гаварыць пра яго як пра феномен абсалютна правамерна, нягледзячы на тое, што некаторыя перакладчыкі і перакладазнаўцы адмаўляюць яму ў выключнасці.

Напрыклад, згаданая вышэй Анн Кальдэфі-Факар адзначае: «Чым больш працую ў гэтым кірунку, тым больш пераконваюся, што літаратура не паддаецца перакладу. Чаму? Таму што тут важныя не толькі словы, атмасфера, персанажы, дзеянні, гісторыя, інтрыга, а існуе цэлы комплекс, ансамбль розных рэчаў, якія іншы чалавек не можа ўзнавіць, асабліва на іншай мове... Гэта не значыць, што трэба перакладаць літаратуру вельмі кепска. Наадварот. Ад таго, што гэта немагчыма, трэба старацца яшчэ больш. Праца перакладчыка вельмі складаная і няўдзячная» [9].

З гэтымі высновамі варта пагадзіцца за выключэннем думкі пра тое, што «літаратура не паддаецца перакладу». Паддаецца, але рэдка, калі гаварыць пра высокакасны мастацкі пераклад, таму ёсць падставы такія выпадкі лічыць феноменальнымі. Чым далей адна ад адной моўныя сістэмы, як руская і французская, тым складаней стварыць феномен перакладу, і тут можна зразумець А. Кальдэфі-Факар, а чым бліжэй мовы, тым больш шансаў на з’яўленне феномена, для вызначэння якога літаратуразнаўства распалагае метадыкай феноменалагічнага аналізу, што распрацоўвалася не адно дзесяцігоддзе.

Феноменалагічны метада нямецкага філосафа Эдмунда Гусэрля, прыняты заходнееўрапейскім літаратуразнаўствам яшчэ на пачатку XX ст., заключаецца ў разглядзе феномена па-за кантэкстам, зыходзячы з яго самога. Складаныя феномены падзяляюцца на часткі, узроўні і пласты, што выяўляе структуру феномена. Метада выяўлення слаёў і быў выкарыстаны Э. Гусэрлем, які пабудаваў «мадэль» паслойнай структуры аб’екта. Сутнасць гэтай «мадэлі» заключаецца ў тым, што яе слаі, які кожны паасобку з’яўляецца незалежнай адзінкай, разам ствараюць цэласную структуру.

Паслядоўнік Э. Гусэрля польскі навуковец Раман Інгардэн першым выкарыстаў адзначаны прынцып у дачыненні да літаратурнага твора. Раскрыццё структуры з’яўляецца асновай феноменалагічнай метадалогіі даследавання ў літаратуразнаўстве. (Менавіта феноменалагі першымі падыйшлі да аналізу структуры мастацкага твора і такім чынам прымянілі метадалогію, якую пасля выкарыстоўваў структуралізм.) Пры тым галоўнай асаблівасцю феноменалагічнага падыходу было анталагічнае даследаванне феномена, які спыняе спасціжэнне на самым сабе. Усё, што можна даведацца пра твор, знаходзіцца ў ім самім, ён мае сваю самастойную каштоўнасць, аўтаномнае існаванне і пабудаваны паводле ўласных законаў. Р. Інгардэн імкнуўся паказаць, што структура літаратурнага твора гэта адначасова спосаб яго існавання і яго сутнасць.

Дарэчы, Раман Інгардэн стаў адным з заснавальнікаў рэцэптыўнай эстэтыкі, асноўныя прыныцыпы якой разглядаліся вышэй. «У сваёй тэорыі структуры мастацкага твора Інгардэн зведаў моцны ўплыў феноменалогіі Э. Гусэрыля. Гэта, перш за ўсё, выразілася ў ідэі інтэнцыянальнасці, якая стала асновастваральнай для ўсіх наступных паслядоўнікаў рэцэптыўнай эстэтыкі. Менавіта гэта ідэя з'явілася філасофскім абаснаваннем камунікатыўнай сутнасці мастацтва, што тлумачыць актыўны, творчы характар чытацкага ўспрымання. Як вядома, інтэнцыянальнасць – гэта скіраванасць свядомасці на прадмет, якая дазваляе асобе ствараць, а не толькі пасіўна ўспрымаць акаляючае матэрыяльнае асяроддзе, напаўняючы яго «сваім» зместам, сэнсам і значэннем» [5, с. 119].

Пазней, у 70-х гадах XX ст., у рамках феноменалагічнага падыходу да літаратуры мастацкі твор перастаў разглядацца як аб'ект, які існуе аўтаномна, і ўвага стала надавацца комплексу праблем, звязаных з суадносінамі «аўтар–твор–чытач» [5, с. 268–272], якія ў дачыненні да мастацкага перакладу можна сфармуляваць як «аўтар–перакладчык–твор–чытач».

Блізкароднасны характар моў можа садзейнічаць рэлевантнасці, якая ў сваю чаргу абумоўлівае стварэнне феномена мастацкага перакладу, г. зн. перакладу як культурна-эстэтычнай з'явы, якая па змястоўнасці і мастацкіх характарыстыках (стылістыцы, вобразна-выяўленчых сродках) не саступае арыгінальнаму твору.

Між тым трэба адзначыць, што пры мастацкім перакладзе з блізкароднасных моў гэта самая моўная блізкасць, з аднаго боку, дапамагае пры перакладзе, таму што за ёю стаіць блізкасць культур, этнасу, гісторыі, сацыяльна-эканамічнага ўкладу жыцця і г. д., а з другога – можа ствараць перашкоды для адэкватнага перакладу, бо тая ж этнічная і моўная блізкасць у пэўныя гістарычныя перыяды адчуваецца народамі па-рознаму, што адбываецца і на ступені моўнага разумення, і на эмацыйным стаўленні да мовы і культуры адзін аднаго.

Перакладчык падчас сваёй працы знаходзіцца ў сітуацыі двухмоўя (білінгвізму), а калі двухмоўе ўласцівае і чытачам перакладу, як гэта адбываецца ў Беларусі дзякуючы беларуска-рускаму білінгвізму, узровень складанасці перакладчыцкай працы значна павышаецца за кошт чытацкага кантролю – узмоцненай увагі чытачоў да перакладу, якія ўважліва сочаць за яго якасцю і тым самым уплываюць на гэту якасць, а разам з тым і на адпаведнасць пераклада арыгіналу. Чытацкі кантроль бывае яўным – адкрыта выражаным, калі чытач нейкім чынам выказвае перакладчыку свае думкі і пажаданні наконт перакладу, і меркаваным, які перакладчык можа прадугледжваць як магчымы і ў адпаведнасці з гэтым працаваць над тэкстам.

Паколькі рэлевантнасць мастацкага перакладу выяўляецца праз яго практычную і сацыяльную прымяняльнасць, чытацкі кантроль уплывае, асабліва ў сітуацыі блізкароднаснага двухмоўя, на функцыі перакладу (азнаямляльную, рэцэпцыйную, культурна-эстэтычную, прапагандыскую, грамадска-культурную і літаратурную). У пэўным перакладзе, створаным для пэўнай чытацкай аўдыторыі, адна ці дзве функцыі могуць дамінаваць, але яны не выключаюць наяўнасці ўсіх астатніх функцый. Пры гэтым асноўныя функцыі мастацкага перакладу напрамую залежаць ад пастаўленых перакладчыкам мэт і задач перастварэння згодна з яўным або меркаваным чытацкім кантролем.

У сваю чаргу з чытацкім кантролем звязана эстэтычная дыстанцыя, што, як ужо адзначалася, вызначае ступень нечаканасці твора для чытача і яго мастацкую каштоўнасць. Арыгінальны твор заўсёды фарміруе ў чытача пэўны гарызонт чакання, несупадзенне якога з гарызонтам чакання перакладчыка стварае эстэтычную дыстанцыю паміж чытачом і перакладным творам.

Вядома, што мастацкі пераклад мае свае цяжасці. Перакладчык павінен адчуць і з максімальнай дакладнасцю «ўзнавіць рытм арыгінала, інтанацыю, манеру перадачы думкі, зразумець сувязь усіх гэтых кампанентаў з фэбулай, сюжэтам, кампазіцыяй твора» [13, с. 52], да таго ж сапраўдная мастацкая творчасць вымагае ад перакладчыка свежасці, арыгінальнасці слова. І толькі з улікам усіх пералічаных складнікаў з'явіцца феномен мастацкага перакладу, бо ён можа ўзнікнуць толькі тады, калі перакладчык адчувае феноменальную сутнасць арыгінала і знаходзіць адпаведныя сродкі перастварэння.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Новикова, М. Г. Мера смысла, актуальное членение и адекватность перевода / М. Г. Новикова. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2012. – 208 с.
2. Рагойша, В. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах / В. Рагойша. – Мінск: Беларус. энцыкл., 2001. – 384 с.
3. ПрайдзіСвет: Часопіс перакладной літаратуры [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://prajdzisvet.org/> – Дата доступу: 29.01.2015.
4. Якавенка, Н. Nosce te ipsum (Спазнай самога сябе) / Н. Якавенка // Новы час: Літаратурная Беларусь. – 2012. – 27 крас. – С. 23 (15).
5. Современное зарубежное литературоведение: энциклопедич. справ. / РАН, Ин-т науч. информ. по обществ. наукам. – М.: Intrada, 1999. – 319 с.
6. Чарота, И. Перевод в условиях двуязычия / И. Чарота // Литература и перевод: проблемы теории: Междунар. встреча ученых и писателей, Москва, 27 февр. – 1 мар. 1991 г. / сост. П. М. Топер, В. Х. Ганиев. – М.: Изд-я гр. «Прогресс». «Литера», 1992. – С. 65–69.
7. Рагойша, В. П. Проблемы перевода с близкородственных языков: Белорусско-русско-украинский поэтический взаимоперевод / В. П. Рагойша. – Минск: БГУ, 1980. – 183 с.
8. Попович, А. Проблемы художественного перевода / А. Попович. – М.: Высш. шк., 1980. – 198 с.
9. Весялуха, М. З рускай – на французскую / М. Весялуха // ЛіМ. – 2014. – 11 крас. – С. 9.
10. Самков, М. Влияние коммуникативной функции перевода на реализацию переводческой стратегии / М. Самков // Богослов.ru: научный богословский портал [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа: <http://www.bogoslov.ru/text/4418156.html>. – Дата доступа: 17.02.2015.
11. Теория скопоса. – Trans Europe: бюро переводов [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа: <http://transeurope.ru/publications/teoriya-skoposa.html>. – Дата доступа: 17.02.2015.
12. Шэрман, К. Мастацкі пераклад і нацыянальная свядомасць / К. Шэрман // Таямніцы почырку. – Мінск, 1995. – С. 80–83.
13. Гачечиладзе, Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г. Гачечиладзе; 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Сов. писатель, 1980. – 255 с.

Паступіла ў рэдакцыю 20.07.2015